

CONSTANTIN PREDA, *Istoria monedei în Dacia preromană*, Colecția „Biblioteca Băncii Naționale”, ed. M. Isărescu, Edit. Enciclopedică, București, 1998, ISBN 973-45-0229-8, 376 p. (inclusiv 25 fig.) + 30 pl., în afară de text.

Ne aflăm în fața unei lucrări de sinteză unică în bibliografia numismatică autohtonă, cel puțin prin vasta tematică abordată, care acoperă o perioadă de peste șase secole de activitate monetară în spațiul carpato-danubiano-pontic. Pe parcursul a treisprezece capitole ne sunt prezentate toate categoriile de monede care au circulat în acest spațiu, pe criterii cronologice, fără a omite paralelismele sau diferitele raporturi tipologice regionale și de proveniență, indispensabile pentru relevarea implicațiilor de ordin numismatic și istoric a proceselor monetare analizate.

Într-un preludiv extins pe parcursul unui întreg capitol, ne este înfățișat un succint istoric al cercetărilor numismatice românești, fiecărui aspect al existenței monedei în acest spațiu corespunzându-i o sumară bibliografie.

Înainte de a trata istoria propriu-zisă a monedei, dl. C. Preda trece în revistă, în linii foarte generale, situația premonetară din arealul cercetat, oprindu-se asupra vârfurilor de săgeți, investite cu valoare și caracter de monedă, care au circulat în zona Pontului Euxin. Discuțiile privitoare la acest „precursor real al monedei din regiunile locuite de geto-daci” (p. 30), reiau, în mare parte, concluziile formulate de autor cu prilejul publicării materialului numismatic de la Histria (tipuri, greutate, cronologie, emitent)<sup>1</sup>. Se remarcă prezentarea tuturor descoperirilor de acest tip, aduse la zi, cu un succint comentariu. Considerăm că nu au fost elucidate toate

neclaritățile legate de aceste semne monetare, în privința unor probleme esențiale, ca etnicul sau motivația emitenților, planând încă suficiente semne de întrebare. Ar mai fi de adăugat opiniei exprimate, care vizează exclusiv Histria, într-o primă fază a procesului, nuanțările bine argumentate propuse de V. A. Anochin, care se pare că au scăpat autorului<sup>2</sup>. Cercetătorul kievean corelează producerea vârfurilor de săgeți cu venirea unui nou val de imigranți ionieni (545 a. Chr.); se pare că aceste piese încorporau și o semnificație magico-religioasă<sup>3</sup>.

Ar fi fost de dorit și precizări privind rolul jucat de băștinași (fie din *chora*, fie din exterior) în cadrul acestui proces premonetar. Nu trebuie neglijat faptul că singurul tipar de lut descoperit provine din mediul autohton tracic (Atya). În ce măsură au asimilat localnicii valoarea monetară a acestor semne, participând efectiv sau nu la confecționarea lor, chiar și într-o fază ulterioară, reprezintă probleme a căror soluționare rămâne cercetării viitoare.

Este interesant, că în acest succint capitol se face doar o simplă referire asupra delfinașilor olbieni – o altă categorie de semne premonetare. Chiar dacă importanța acestora e mai puțin semnificativă, iar principalele chestiuni referitoare la acest subiect par a fi rezolvate, poate s-ar fi cuvenit o tratare separată a acestor piese.

Următorul capitol este dedicat emisiunilor orașelor grecești vest-pontice, din perioada autonomă. Din rațiuni care țin de spiritul cercetării numismatice și istorice, staterii de tip Alexandru cel Mare și Lysimach au fost incluși în capitolul rezervat numismaticii macedonene.

<sup>15</sup> M. Amandry, *Manipulations, innovations monétaires et techniques financières dans le monde grec*, în T. Hackens et alii (ed.), *Proceedings of the XIth International Numismatic Congress*, I, Louvain – la – Neuve, 1993, p.1-8.

<sup>1</sup> C. Preda și H. Nubar, *Histria III. Descoperirile monetare 1914–1970*, Ed. Academiei, București, 1973, p. 17-19.

<sup>2</sup> V.A. Anochin, *Monety strelki*, în *Ol'vij i eë okruza*, Kiev, 1986, p. 69-87.

<sup>3</sup> *Ibidem*, p. 78 și 84.

Înainte de a purcede la analiza propriu-zisă a acestui capitol, am evidențiat o vădită disproporție în tratarea tematică a subiectului, spațiul acordat activității monetare histriene fiind de trei ori mai vast decât cel rezervat celorlalte colonii grecești vest-pontice împreună (p. 42-72, comparativ cu p. 72-83). Rațiunile unei asemenea inechități par a fi atât de-natură obiectivă, cât și din considerente subiective. Cetatea de pe malul lacului Sinoe și-a păstrat mult timp o poziție dominantă în comerțul pontic. Desigur că și o mai bună cunoaștere personală de către autor a realităților numismatice histriene justifică o asemenea abordare a materialului. Nu trebuie să omitem că nu există lucrări monografice care să sprijine valorificarea informațiilor numismatice din celelalte două orașe în această sinteză (doar cele destul de vechi ale lui K. Pink și K. Regling; o inițiativă a lui B. Mitrea și Gh. Poenaru Bordea referitoare la orașul Callatis nu s-a materializat)<sup>4</sup>.

Referitor la emisiunile histriene, examinarea detaliată a principalelor probleme este întreprinsă într-o formă destul de asemănătoare cu cea pe care cercetătorul bucureștean a realizat-o monografic împreună cu H. Nubar (C. Preda și H. Nubar, *Histria III. Descoperirile monetare 1914-1970*, Edit. Academiei, București, 1973); o contribuție remarcabilă la vremea respectivă și reluată acum într-o formă îmbunătățită o reprezintă delimitarea celor trei grupe de emisiuni de argint, asociind criteriului metrologic pe cel al execuției stilistico-artistice. În rest, discuțiile asupra emisiunilor cetății milesiene converg spre aceleași concluzii, cu aceeași construcție a fenomenului monetar specific coloniei vest-pontice. Poate aceste rezultate ar fi mai bine să se mențină la stadiul ipotetic, căci acest eșafodaj comportă multe alte alternative în numismatica antică dobrogeană.

Încercăm și noi să propunem câteva repere cât de cât semnificative, mai ales de ordin tehnic. Procedul de turnare e anterior celui al baterii, iar existența unui atelier monetar și a unei vieți monetare făc imposibilă revenirea la o practică mai puțin eficientă. Nu trebuie exclusă nici posibilitatea aderării Histriei la Liga deloatică. Decretul lui Clearchos (449 a. Chr.), prin care se interzicea membrilor ligii monetizarea argintului (care devine monopol al Atenei), a avut consecințe asupra activității monetare a acestora<sup>5</sup>. Ca o problemă de detaliu, dar cu repercusiuni asupra unei mai corecte aprecieri privitoare la stadiul vieții economice din această vreme, se impune analiza numeroaselor descoperiri histriene de argint. Autorul absolutizează destinația exclusiv comercială a didrahmelor, care ar fi generat și stimulat un negoț înfloritor între greci și băștinași, colonia milesiană fiind

inițiatore și beneficiară a acestui proces<sup>6</sup>. Dar, în condițiile în care cercetări mai noi au relevat faptul că orașele grecești nu obțineau profit din monetizarea argintului, iar despre o economie de piață nu putem vorbi în spațiul egeean decât de la jumătatea secolului al V-lea a. Chr.<sup>7</sup>, e greu de acceptat amploarea comerțului histrian pe care ne-o propune dl. C. Preda. Rațiunile care stau la baza unui asemenea aflus monetar trebuie identificate în „existența unor raporturi mai complexe de natură politică-economică” (p. 60), pe care cetatea le-a întreținut cu populația autohtonă. Stadiul de dezvoltare a societății băștinașe și tradiția ulterioară a acestui tip de relații sunt argumente cel puțin pentru orientarea cercetărilor în această direcție<sup>8</sup>.

În prezentarea activității monetare a celorlalte două colonii vest-pontice, din considerente independente de autor, se recurge la o înșiruire cronologică a emisiunilor monetare și la înregistrarea principalelor descoperiri. Concluziile privind diferitele aspecte ale raporturilor cu autohtonii geto-daci sau de natură istorică sunt relativ puține. Totuși, se poate susține cu argumentul monedei, că preponderența Histriei în mediul autohton scade în secolele II-I a. Chr., în favoarea Callatis-ului. Însă, deși există numeroase informații de natură stilistică, iconografică și cronologică, acestea permit cu oarecare dificultate evaluarea completă a legăturilor dintre principalele orașe grecești, a raporturilor de putere dintre ele sau a delimitării sferelor de influență politică sau economică.

Următorul capitol completează tabloul circulației monetare în zona dobrogeană, prin inserarea descoperirilor din alte orașe grecești, atât din aria Pontului Euxin, cât și din regiuni mai îndepărtate. Astfel de prezențe sunt sporadice, iar apariția lor în mediul autohton s-a putut realiza indirect, în cele mai multe cazuri prin intermediari vest-pontici.

A doua etapă a istoriei monetare nord-dunărene (împărțirea pe etape aparține autorului, contribuind la o mai bună înțelegere a fenomenului numismatic) e marcată de pătrunderea și circulația emisiunilor macedonene. Noua situație își va pune amprenta asupra celei mai mari părți a numismaticeii geto-dacilor și a avut sorginea în împrejurări independente de intențiile de orice fel ale localnicilor, fiind o consecință directă a intereselor politice și economice ale Macedoniei la

<sup>6</sup> În privința caracterului circulației drahmelor histriene autorul rămâne fidel unor concluzii mai vechi (vezi *Histria III*), formulate de către B. Mitrea (cf. *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în secolele V-IV î. e. n.*, în *StrCl*, 7, 1965, p. 143-169).

<sup>7</sup> A se vedea folosirea acestor argumente în bibliografia numismatică românească, într-un context asemănător, la V. Mihailescu-Bîrliba, în *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î. e. n. Economie și monedă*, Ed. „Junimea”, Iași, 1990, p. 50.

<sup>8</sup> E. Oberländer-Târnoaveanu, *Aspecte ale circulației monedei grecești în Dobrogea de nord (sec. VI î. e. n.-I e. n.)*, în *Pontica*, 11, 1978, p. 64-65.

<sup>4</sup> Despre această intenție, vezi Gh. Poenaru Bordea, *Studiile de numismatică greacă în România între 1914-1970*, în *BSNR*, 121-123, 1973-1975, p. 32.

<sup>5</sup> Argumentul e adus în discuție de către R. Ocheșeanu (cf. *Cîteva considerații privind monedele de bronz cu roata și legenda IET*, în *BSNR*, 121-123, 1973-1975, p. 45-49).

Dunărea de Jos. Se poate vorbi, consideră numismatul bucureștean, de o nouă etapă a vieții economice autohtone, din moment ce moneda, începând de acum, „se folosește și în schimburile realizate pe plan local” (p. 333). Dincolo de constatările de rigoare, nu putem să nu sesizăm subtilitatea prin care autorul își pregătește argumentația pentru susținerea caracterului de monedă (în toate funcțiile sale) a imitațiilor locale de tip Filip al II-lea.

În continuare, ni se fac cunoscute principalele emisiuni monetare macedonene (asupra celor mai importante vom reveni în capitolele rezervate monedelor geto-dacice), lor adăugându-li-se, într-un capitol separat, emisiuni ale altor orașe din Macedonia sau ale dinaștilor din statele elenistice. O atenție aparte se acordă emisiunilor de aur ale regilor macedoneni și elenistici, produse în atelierele vest-pontice. Merită reținute concluziile referitoare la modalitatea prin care aceste piese ajung în tezaurele din aria geto-dacică, ca urmare a unor „raporturi speciale”, de natură politică (p. 114), existente între orașele pontice și centrele de putere locale.

Emisiunile regilor sciți din Dobrogea se circumscriu fenomenului monetar specific zonei pontice, producerea lor datând dintr-o perioadă foarte restrânsă în timp, iar difuzarea lor s-a desfășurat într-un areal foarte bine delimitat. Este interesant modul cum autorul reușește să reconcilieze două realități, cea a ipoteticei dețineri de către sciți a puterii politice și cea a preponderenței etnice a geților din aceeași regiune. Domnia sa pune sub semnul îndoielii prezența efectivă a sciților în acest areal, atribuind antroponimele inserate pe monede unor căpetenii geto-dacice, care ar fi purtat nume de rezonanță scitică; se poate deduce că aceste regate au aparținut populației autohtone. Este doar o ipoteză, căreia doar cercetările viitoare îi vor putea testa valabilitatea.

Există două capitole dedicate celui mai important și mai consistent subiect din întreaga istorie monetară a Daciei preromane. Mai mult, ni se prezintă evoluția cercetărilor de numismatică geto-dacică, autorul însuși fiind implicat direct în studierea acestui fenomen. Informațiile bibliografice oferite sunt foarte complete, ele putând contribui la aprofundarea problematicii de către cei interesați.

Așa cum era de așteptat, modul de tratare a materialului și concluziile aferente reproduc, într-o bună măsură, pe cele din prestigioasa monografie a autorului (*Monedele geto-dacilor*, Ed. Academiei, București, 1973). Rectificările și nuanțările nu sunt majore, ele survenind pe fondul noilor descoperiri monetare sau ca luări de poziție la reacțiile generate de apariția cărții amintite<sup>9</sup>. Arhitecturii acesteia, dl. C. Preda îi rămâne

consecvent, expunerea urmând aceleași etape: de la condițiile apariției emisiunilor locale, la prezentarea tipurilor și la judecățile de caracter general.

Începuturile monetăriei geto-dacilor sunt corelate cu emisiunile macedonene care au servit ca prototipuri. Pleiada de argumente care probează noul stadiu atins de societatea geto-dacică în secolele IV–III a. Chr., justificând pe deplin cauzele funcționării unei monetării autohtone, abia lasă să se întrevadă o nouă convingere a autorului. Ea se referă la modul cum originalele postume Filip II pătrund spre nord, în lumea tracică și geto-dacă. Cititorul trebuie să se întoarcă la capitolul al V-lea, spre a-și aminti că, în conformitate cu interesele din regiunile nord-dunărene, „atelierele de la Pella și Amphipolis ar fi emis monede special pentru lumea tracă, inclusiv cea geto-dacă” (p. 95). În toate acestea, deși se pare că argumentele au rămas aceleași, se vede o acceptare a ipotezei mai vechi, avansate de către E.T. Newell și G. Le Rider, pe care dl. C. Preda o respinsese anterior<sup>10</sup>.

Înainte de a se opri asupra problemei primelor imitații, se pare că autorul a mai soluționat o problemă deloc simplă, din numismatica geto-dacilor. Astfel, din modul cum ne sunt înfățișate descoperirile, nu putem decât să deducem că s-a reușit o diferențiere clară a originalelor postume de primele imitații, folosindu-se exclusiv observațiile privind modificările din legendă. Revenind la problema primelor copii, profesorul C. Preda propune o rezolvare insolită: acestea ar fi putut fi produse în aceleași ateliere cu originalele, într-o fază finală a baterii postumelor (Bucur Mitrea vedea emisiuni postume în toate aceste imitații<sup>11</sup>). Chiar invocând graba sau neglijența monetarilor, ateliere cu tradiție ca cele de la Pella și Amphipolis nu ar fi permis sub nici o formă, nici măcar în etapa finală, greșeli de scriere sau reducerea legendei !

Deși inedite pentru convingerile anterioare ale autorului, fundamentate pe un enorm volum de muncă, noile ipoteze ar avea nevoie de o argumentație mai solidă pentru a fi acceptate de către toți specialiștii. În această direcție nu putem trece peste câteva contradicții evidente chiar în sânul aceleiași construcții. Astfel, prezentarea ariei descoperirilor îl determină pe autor să revină la mai vechile sale puncte de vedere, omițând soluțiile pe care încearcă să le argumenteze: „aceste prime copii după tetradrahmele lui Filip al II-lea ar urma să fie atribuite,

observații și rectificări la „Monedele geto-dacilor”, în *SCIVA*, 24, 1976, 3, p. 363-368; O. Iliescu, *Precizări cu privire la rezultatele unor cercetări de numismatică geto-dacică*, în *SCIVA*, 38, 1987, 3, p. 259-276; și răspunsul lui C. Preda, *Între ipoteză, certitudine și adevăr în interpretarea și înțelegerea monetăriei geto-dacice*, în *SCIVA*, 38, 1987, 4, p. 323-335.

<sup>10</sup> C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Ed. Academiei, București, 1973, p. 28-29.

<sup>11</sup> B. Mitrea, *Problema monedelor postume de tip Filip II aflate în Dacia*, în *SCIV*, 22, 1971, 2, p. 156-177.

<sup>9</sup> Din bibliografia problemei, amintim: I. Winkler, *Perioada emiterii monedelor și dreptul monetar la geto-daci. Observații și rectificări la „Monedele geto-dacilor”*, în *Acta MN*, 12, 1975, p. 95-106; C. Preda, *Pe marginea unor*

înainte de toate, geșilor de la Dunărea de Jos” (p. 139). Întrebarea care se ridică: sunt copii din atelierele oficiale sau imitații „barbare” de la Dunărea de Jos ?

Ampla informație din monografia despre monedele dacilor, cuprinzând tipurile monetare autohtone grupate după criterii cronologice și geografice, își găsește acum o expunere concisă, fluentă și relativ facilă de asimilat pentru cercetător. Liste complete cu toate descoperirile specifice fiecărui tip, bogat ilustrate și dublate de hărți, permit o bună înțelegere a fenomenului monetar geto-dacic, gradat, potrivit cu arealele și etapele cronologice, ambele bine determinate.

Ar mai fi de adăugat, că publicarea tezaurului de la Șilindia de către E. Chirilă și colaboratorii<sup>12</sup> nu a fost fructificată de către dl. C. Preda în monografia sa. Menționăm că este vorba despre cel mai mare depozit de monede locale de tip Filip II cunoscut până în prezent. Consecvent criteriilor sale de clasificare, cunoscutul numismat găsește analogii ale unora dintre piesele de la Șilindia în rândul principalelor tipuri monetare din vestul și nord-vestul Transilvaniei sau din Oltenia. Același tezaur, supus probabil unui examen “mai atent și mai direct” (p. 149), îi prilejuiește identificarea altor tipuri, inedite în numismatica geto-dacilor. Purtând numele generic de Șilindia, e greu de precizat dacă ne aflăm în fața unor tipuri monetare noi sau este vorba doar de variante ale aceleiași tip. Aceeași problemă apare și în cazul altor descoperiri specifice primei faze a monetăriei geto-dacilor.

Mai notăm clarificarea situației celor 33 de piese din tezaurul de la Urseiu. Deși inițial se părea că ne aflăm în fața unui nou tip monetar („Uurseiu”), identificat chiar de către autor<sup>13</sup>, lucrarea de față ne prezintă aceleași monede drept „divizionare ale tipului Adâncata” (p. 186), deși aversurile și reversurile au reprezentările complet șterse.

În problema provenienței argintului, răspunsul este tranșant: acesta a fost procurat din zona Munților Apuseni, deoarece „o parte din marile tezaure sunt concentrate în jurul sau nu prea departe” de același areal geografic (p. 221). Constatarea dlui prof. C. Preda ar trebui să rămână la stadiul de simplă ipoteză, măcar datorită faptului că nu e posibilă identificarea urmelor unor zăcăminte argentifere în această regiune. O simplă trimitere la cercetările lui M. Gramatopol în acest sens<sup>14</sup>.

<sup>12</sup> E. Chirilă, N. Chidioșan, N. Kiss, *Der Münzhort von Șilindia*, Oradea, 1977.

<sup>13</sup> C. Preda și V. Drob, *Tezaurul monetar getic de la Urseiu (jud. Dâmbovița)*, în *SCN*, 8, 1984, p. 37-53.

<sup>14</sup> Din alte contribuții ale regretatului istoric de artă M. Gramatopol, menționăm: *Iconografia monetară dacică autonomă*, în *RevMuz*, 6, 1969, 1, p. 23-32; *L'art des monnaies géto-daces. Problèmes iconographiques, historiques et économiques concernant les premières émissions*, în *Apulum*, 9, 1971, p. 209-256; *Artă și arheologie dacică și romană*, Ed. Sport-Turism, București, 1982.

ar fi fost necesară într-o lucrare de o asemenea anvergură; admitem că esul numismatic *Arta monedelor geto-dacice* (București, 1997) a putut scăpa autorului din cauza datei recente de publicare, dar lipsa menționării lucrărilor mai vechi este greu de justificat. Istoricul de artă explică concentrarea de tezaure monetare prin existența surselor de sare în zona subcarpatică, oferită la schimb la sud de Dunăre, pentru argint. Deprecierea titlului din monedele aparținând celei de-a doua faze a monetăriei geto-dacice se justifică prin întreruperea acestui comerț și topirea monedelor străine<sup>15</sup>. Despre această modalitate de obținere a argintului se pare că cercetătorul bucureștean are cunoștință, din moment ce a semnalat prezența a două lingouri de argint în tezaurul de la Răcoasa (pierdute, se pare)<sup>16</sup>. La fel; descoperirea în așezarea de la Barboși a unei pastile de argint, cântărind 12,20 g, care ar fi putut proveni din topirea unei monede grecești pentru a fabrica alte 2-3 monede locale<sup>17</sup>, ne conduce spre aceeași ipoteză. În același context s-ar mai putea reține faptul că autorul, la fel ca și în cazul lucrării monografice, tratează fenomenul monetar autohton independent de concluziile desprinse din studierea toreuticii din același spațiu. După cum anticipăm, lipsurile unei asemenea analize vor putea fi completate de cercetările ulterioare.

În diferite ocazii, autorul și-a exprimat rezervele referitoare la problema turnării unora dintre monedele locale din Dacia, ipoteză susținută de către I. Winkler și E. Stoicovici<sup>18</sup>. Descoperirea ștanței de tip Chereleuș în așezarea de la Pecica (Arad) apare ca un argument direct al utilizării baterii. Adăugăm punctului de vedere al autorului, ca o dovadă solidă, ștanța cu aversul unei piese Inotești-Răcoasa, găsită în așezarea de la Barboși, omisă în această lucrare, deși ea este unică<sup>19</sup>.

Ideea existenței unui sistem monetar propriu la geto-daci, cu nominaluri de valori determinate a fost respinsă de către profesorul bucureștean în monografia sa. O serie de reacții ulterioare, în urma cărora dl. C. Preda a fost

<sup>15</sup> M. Gramatopol, *Arta monedelor geto-dacice*, București, 1997, p. 20-64.

<sup>16</sup> C. Preda și I. T. Dragomir, *Tezaurul de la Răcoasa (jud. Vrancea) și unele considerații asupra monedelor getice de tip Inotești*, în *SCN*, 6, 1975, p. 27.

<sup>17</sup> S. Sanie, *Un atelier monetar în cetățuia geto-dacică de la Barboși - Galați*, în *Symposia Thracologica*, Miercurea Ciuc, 1987, p. 127; idem, *O ștanță monetară în cetățuia dacică de la Barboși-Galați*, în *SCIVA*, 49, 1989, 1, p. 91-96; S. Sanie, Ș. Sanie, *Cetățuia geto-dacică de la Barboși (III)*, în *ArhMold*, 14, 1991, p. 51 - 52.

<sup>18</sup> I. Winkler, *Tehnica emisiunilor monetare la daco-geși*, în *SCN*, 4, 1968, p. 335-341; E. Stoicovici și I. Winkler, *Studiul constituției și compoziției unor monede antice prin cercetări metalografice*, în *Acta MN*, 4, 1967, p. 450-456.

<sup>19</sup> S. Sanie, *loc. cit.*

nevoit să-și susțină poziția, l-au determinat acum să reia discuția, deși o face folosind aceeași argumentație<sup>20</sup>. Pentru a stabili un raport ponderal (tetradrahmă – didrahmă – drahmă) era necesar ca toate aceste trei nominaluri să fi fost contemporane (produse în același timp și care au circulat împreună); în caz contrar, ele reprezintă o evoluție a unui tip monetar, caracterizată prin decădere stilistică și descreștere ponderală.

O categorie aparte o formează piesele divizionare. Se dau exemple de asemenea monede din ambele faze ale monetăriei geto-dacice (însă lipsește tezaurul de la Dumbrăveni, care are exemplare cu greutatea medie de 4,23 g). Nu se menționează în ce măsură a fost intenționată emiterea unor astfel de piese; tezaurul de la Dumbrăveni, publicat chiar de către autor<sup>21</sup>, datat pe la mijlocul secolului al II-lea a. Chr., conține 463 de astfel de monede!

Un caz deosebit îl reprezintă imitațiile-didrahme de tip Alexandru – Filip III. Datele pe care le avem (numărul mare de descoperiri și prezența lor în așezări) ne obligă să acceptăm rolul de monedă divizionară jucat efectiv de aceste imitații. Amintim că noile descoperiri nu exclud emiterea acestui tip monetar la nordul Dunării<sup>22</sup>. Dar, deși folosește prezența monedei divizionare ca argument suplimentar la definirea funcției de monedă a imitațiilor din Dacia, cunoscutul numismat nu pare dispus să supraevalueze caracterul monetar al economiei geto-dacice, prin acceptarea producerii în serie a monedelor divizionare la nord de Dunăre.

Cronologia întregii monetării geto-dacice este departe de a fi „relativ bine stabilită” (p. 224). Criteriile pe care le folosește autorul, singurele disponibile în acest moment, nu oferă rezultate satisfăcătoare. Tipurile monetare din prima fază sunt datate exclusiv pe baza criteriului stilistic și prin asocierea cu alte imitații locale în tezaure (și datate asemănător). Prezența unor monede străine în descoperirile aparținând ultimei faze nu aduce nimic concret, căci cronologia acestora este la fel de incertă. Ne sprijinim afirmațiile prin analiza unui tip monetar ales întâmplător, după cum se pare. Emisiunile Vârteju – București sunt plasate cronologic în ultimele două - trei decade ale secolului al II-lea și primele două ale secolului I a. Chr., folosindu-se criteriul stilistic și asocierea în tezaure cu tetradrahmele orașului Thasos. Însă această cronologie poate suporta schimbări majore, după cum vom încerca să arătăm. Contaminarea ultimelor variante ale tipului Adâncata (din care derivă genetic tipul examinat), cu capul Romei de la denarii

romani republicani, ar coborî mult cronologia acestor emisuni (în funcție de data de pătrundere a denarului în Dacia); aceeași situație s-ar petrece dacă ținem cont și de faptul că unele tetradrahme thasiene, asociate cu piese de tip Vârteju, au sigla M sau M barat, care se pare că au o cronologie joasă<sup>23</sup>.

Exemplele ar putea continua, fiecare certificând vulnerabilitatea eșafodajului cronologic propus de către autor. Poate ar fi fost mai indicat să se menționeze doar, că nu există o cronologie chiar așa de bine stabilită pentru monedele geto-dacilor, iar această situație va persista, cel puțin atâta vreme cât ne confruntăm cu lipsa unor izvoare scrise sau cu absența unor descoperiri monetare în straturi arheologice bine datate, ori cu apariția monedelor dacice împreună cu altele, care nu pot fi încă datate în cadrul unor intervale restrânse.

Tot printre problemele care rețin atenția, necesitând o discuție lărgită, se află și aceea referitoare la etnicul emitenților. Dacă autorul a fost acuzat anterior de „celtism”<sup>24</sup> în analiza fenomenului monetar autohton, noua sa optică asupra acestui aspect este schimbată, existând chiar pericolul neglijării unor elemente esențiale într-o construcție logică despre geneza și caracterul monetăriei geto-dacilor. Se pare că delimitarea de monetăria celtică, justificabilă deplin în perioada primelor studii autohtone de numismatică geto-dacică, capătă alte conotații acum, aparent inedite. Vorbind despre originea procesului de batere a monedelor locale, aflăm că acesta e „preluat direct de la greci” (p. 221). Mai mult, urmărind începuturile procesului monetar la nordul Dunării, se afirmă că, „mai întâi el se înregistrează în zona getică a Dunării, pentru ca el să cuprindă, în prima fază, cea mai mare parte a Daciei”, adică Transilvania, Banatul și Oltenia (p. 136-137). Facem precizarea că asemenea exemple nu sunt arbitrar extrase din contexte; de aceea, ele apar inedite în această lucrare cu atribut de sinteză, așa încât analiza va putea fi continuată când vom beneficia de lămuriri suplimentare.

În același context al problemei etnicului emitenților, considerăm că rolul geto-dacilor în producerea unor tipuri monetare din prima fază nu e chiar așa de sigur stabilit. De exemplu, în cazul tipului Banat, argumentul pe care se sprijină atribuirea etnicului geto-dac al emitenților acestor piese este lipsă – în actualul stadiu al cercetărilor – a unor vestigii arheologice celtice în zonă. Incertitudini apar și în ceea ce privește tipurile Crișeni – Berchieș (faza B) sau Prundu – Jiblea. Dl. C. Preda le atribuie geto-dacilor, considerând că perpetuarea elementelor stilistice ar

<sup>20</sup> Vezi nota 9.

<sup>21</sup> C. Preda și G. Constantinescu, *Geții dintre Siretul Inferior și râul Buzău în lumina descoperirii monetare de la Dumbrăveni (jud. Vrancea)*, în *SCN*, 4, 1968, p. 34-35.

<sup>22</sup> C. Preda și V. Drob, *op. cit.*, p. 37-53.

<sup>23</sup> O discuție extinsă despre problema coborării cronologiei monedelor geto-dacice, folosind argumente asemănătoare, vezi la V. Mihailescu-Bîrliba (*op. cit.*, p. 77-82); anterior, analizând compoziția tezaurelor monetare din secolul I a. Chr., la concluzii asemănătoare ajunsese și M. Babeș (cf. *Problèmes de la chronologie de la culture Géo-Dace à la lumière des fouilles de Cîrlomănești*, în *Dacia*, N. S., 19, 1975, p. 133).

<sup>24</sup> M. Gramatopol, *op. cit.*, p. 65.

presupune, neapărat, o continuitate etnică, omițând, se pare, faptul că influențele stilistice au putut fi ușor molipsitoare. La fel, atunci când încercăm să stabilim etnicul producătorilor tipurilor monetare inedite din Oltenia, din prima fază, nu putem trece cu vederea că prototipurile nu au putut ajunge din sudul Dunării decât prin intermediul celților.

Concluziile istorice ale d-lui C. Preda sunt printre cele mai de seamă realizări ale eforturilor sale în domeniul numismaticii geto-dacice. Este vorba despre identificarea uniunilor de triburi, anterioare unificării întreprinsă de către Burebista, cărora le sunt atribuite cele mai importante emisiuni monetare din cea de-a doua fază de dezvoltare a monetăriei geto-dacice. Carențele unei astfel de încercări sunt inerente în actualul stadiu de cercetare și ele au fost deseori remarcate. E adevărat că supozițiile specialistului vin să confirme multe descoperiri arheologice, dar altora dintre ele tocmai această bază arheologică le lipsește. Astfel, cercetările arheologice din bazinul mijlociu al Jiului nu confirmă îndeajuns existența puternicului centru al dacilor buridavensi, inițiatori ai tipului Aninoasa – Dobrești. Ar mai trebui menționat că pasajul din Ptolemeu, folosit de cercetătorul bucureștean în identificările sale, prezintă situația din vremea lui Augustus (căci sursa acestuia, Marinus din Tyr, a avut probabil acces la lucrarea lui Agrippa – *Forma Orbis* – datând de la începutul secolului). Or emisiunile geto-dacilor încetează spre 70 a. Chr., cum susține chiar dl. C. Preda. În acest răstimp e posibil ca ordinea politică și teritorială a triburilor să fi fost alta. Aceste mici observații nu urmăresc punerea în discuție a imensului efort depus de autor în clarificarea problemelor fundamentale ale numismaticii geto-dacilor.

Studiul dedicat monedelor de tip „Koson” se prezintă ca cea mai inedită rezolvare propusă în lucrare, dat fiind întregul efort al numismaticii românești de a atribui aceste interesante emisiuni monetăriei dacice. Cititorul avizat recunoaște un precedent, deloc străin autorului, și în remarcă făcută de Alexandru Vulpe în recenzia despre monografia dedicată monedelor geto-dacilor, prin care aceste piese erau considerate falsuri medievale<sup>25</sup>. Devenite insurmontabile, dificultățile de ordin istoric și numismatic pe care aceste emisiuni hibride le ridicau sunt înlăturate prin noua cale de cercetare. Argumentele folosite par veridice, dar, așa cum vom constata, nu natura acestora le face probabile, ci insuficiența lor. Desprindem doar un singur argument direct: asocierea în două tezaure a acestor piese cu tetrastateri de tip Lysimach, care așa cum arată documentele din secolul al XVI-lea pot fi considerați monede imitate din acea vreme<sup>26</sup>. Restul argumentelor sunt incidentale; nu există nici o informație care să identifice explicit aceste monede ca fiind imitații ale monedelor antice. Din

această cauză, efortul d-lui profesor C. Preda rămâne la stadiu de simplă ipoteză, cel puțin până când noi descoperiri monetare sau documentare o vor valida într-o măsură sporită.

Probabil în strânsă legătură cu fenomenul numismatic autohton, monetăria de tip roman din Dacia e tratată imediat după capitolul rezervat monedelor geto-dacilor. Contribuțiile autorului la explicarea noii situații numismatice din spațiul geto-dac, de la începutul celui de-al doilea sfert al secolului I a. Chr., sunt anterioare acestei sinteze. Într-adevăr, dl. C. Preda a demonstrat, că în noul context social-politic și economic din vremea lui Burebista, geto-dacii își schimbă caracterul monetăriei, convertind-o spre copierea denarului roman<sup>27</sup>. Contraargumentele aduse apariției noului fenomen numismatic se pot constitui în tot atâtea obiecții la adresa veridicității ipotezei despre existența „denarului dacic” (nu este temeiul de a le relua în această modestă prezentare). Mai nou, se pare că nici punctul de rezistență al acestei construcții istorice nu se dovedește infailibil. Nu s-a găsit nici un denar care să fi fost bătut cu reversul gravat pe ștanța de la Ludești<sup>28</sup>. Iar datarea atelierului monetar descoperit la Sarmisegetuza Regia (folosit recent și de dl. C. Preda în demonstrația sa) e plasată de autorii cercetării<sup>29</sup> spre 102–105 p. Chr.

Propunerile de încadrare cronologică a acestui proces vor trebui confruntate cu tendințele mai noi de coborâre a cronologiei monedelor geto-dacilor, chestiune abordată în cadrul capitolului respectiv. Noua atitudine a autorului, referitoare la cronologia pătrunderii în Dacia a monedei romane republicane, diferă de aceea prin care anterior integrase monetăriei autohtone acest fenomen și provoacă cel puțin o ireconciliabilă neconcordanță temporală cu secvența numismatică, reieșită în urma descoperirii de la Tilișca. Tot din perspectiva cercetărilor precedente, ar fi fost necesare și alte eforturi pentru soluționarea unor probleme, cum ar fi identificarea acestor copii, care fac obiectul cercetării monetăriei dacice de tip roman.

Intrarea în penultima fază a monetăriei geto-dacilor se produce în momentul când pătrund în Dacia cele trei categorii importante de monede grecești: tetradrahme din Thasos și Macedonia Prima, precum și drahme din Apollonia și Dyrrhachium. Deși monetăria geto-dacilor reprezintă principalul domeniu în care s-au concentrat eforturile cunoscutului numismat, considerăm prezentarea acestor emisiuni drept un model pentru modul cum trebuie tratat un subiect de o asemenea amploare într-o lucrare de sinteză. Doar plasarea unora dintre principalele concluzii în partea finală a cărții îngreunează oarecum lectura. Problemele referitoare la aceste emisiuni sunt

<sup>25</sup> A. Vulpe, în recenzia la C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, în *Dacia*, N. S., 19, 1975, p. 328-330.

<sup>26</sup> Demonstrația a făcut-o O. Iliescu (*Les «tétrastatères» de Lysimacque, trouvés à Baia Mare*, în *StCl*, 10, 1968, p. 87-93).

<sup>27</sup> C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 345-352.

<sup>28</sup> Vezi sursa acestei informații la V. Mihailescu-Bîrliiba, *op. cit.*, p. 98, nota 15.

<sup>29</sup> I. Glodariu, A. Russu, E. Iaroslavschi, *Die Münzstätte von Sarmisegetusa Regia*, în *EphemNap*, 2, 1992, p. 57-68.

bine conturate și argumentate, putând oricând să fie confruntate cu noi ipoteze. Probabil că o explicație a acestei analize reușite poate fi identificată în concesiile făcute de autor unor opinii extreme (vezi H. Ceka și G. Katarowa), prin care caută ca orice aspect al construcției sale să nu contravină soluțiilor anterioare din acest domeniu. Însă, tocmai în această capcană, a propriilor concesi, cade însuși autorul, deoarece apar inadvertențe față de cercetările sale. De exemplu, asocierea emisiunilor târzii geto-dacice cu piese thasiene conduce, în condițiile unei cronologii joase a monedelor grecești, la o acceptare a coborârii datărilor finale pentru produsele monetare locale, chiar sub mijlocul secolului I a. Chr. Aceasta e în contradicție cu propriile rezultate din domeniul numismaticii autohtone, care fixează clar punctul final al monetăriei geto-dacilor de tip Filip al II-lea în a treia decadă a secolului amintit.

O ultimă problemă care ar fi necesitat o rezolvare este legată de aprecierea de către localnici a acestei monede grecești, pentru conținutul ei de argint.

Capitolul dedicat denarilor, unul dintre cele mai importante ale numismaticii acestei perioade, ridică numeroase probleme, în continuare. Deși este un susținător al existenței monetăriei geto-dacice de tip roman republican, dl C. Preda indică unul din obstacolele dificile ale analizării acestor monede: „fidelitatea copiilor face imposibilă separarea denarilor emiși în Dacia de cei proveniți din atelierele române” (p. 286). Este adevărat că acesta era stadiul cercetărilor în momentul când autorul și-a promovat ipoteza, dar eforturile Mariei Chițescu arată cel puțin o pistă de urmat, asupra căreia dl. C. Preda se pronunță cu scepticism<sup>30</sup>.

Multe dintre metodele de cercetare folosite în această analiză se pare că și-au pierdut valabilitatea. Însuși studiul exclusiv al tezaurelor nu poate oferi rezultate demne de luat în seamă (lucru recunoscut se pare doar teoretic de către dl. C. Preda), căci „există numeroase depozite descoperite în secolele XIX și în prima jumătate a celui de-al XX-lea”, care sunt nesigure. De asemenea „există destul de multe tezaure din care s-au păstrat numai părți sau doar câteva monede, la care trebuie adăugate cele din care n-a ajuns la noi nici o monedă”. (p. 292). Iată doar câteva greutăți insurmontabile în cadrul analizei întregului fenomen monetar republican de la nordul Dunării, ale căror rezolvări credem că sunt departe „de a nu fi puse la îndoială” (p. 291), chiar dacă ele se sprijină doar pe cercetarea tezaurelor complete (jumătate din cele 260 cunoscute, consideră autorul). Desigur, în condițiile când și cataloagele folosite sunt dintre cele mai recente.

Capitolul oferă o analiză comparativă, din perspectiva a două metode diferite. Inserarea ambelor direcții de evaluare în cadrul aceleiași analize are drept scop examinarea valabilității unor noi orientări în studierea tezaurelor de monede republicane. Mai vechea metodă – de

a considera data ultimei monede dintr-un depozit drept indiciu pentru data ascunderii acestuia – nu mai poate conduce la concluzii veridice, chiar dacă însuși autorul a fost tributar mult timp acestei metode și concluziilor aferente<sup>31</sup>. Se propun comparativ folosirea celei mai recente monede drept criteriu pentru fixarea datei de pătrundere a tezaurelor și, ca urmare, a obținerii unor noi rezultate. Doar menționând că, în funcție de modul de constituire a acestor tezaure în teritoriul extra-dacic, multe din monedele mai noi au putut lipsi, constatăm una din carențele acestei metode. Nu putem trece cu vederea comparația cu mai vechile mijloace de lucru și socotim pozitive noile încercări, care reprezintă, cel puțin în planul metodologiei personale, un câștig. Abandonarea „metodei cauzale” e bine venită, deși cu oarecare întârziere<sup>32</sup>.

Noile rezultate ale cercetării diferă mult de cele anterioare, propunând o nouă dată de pătrundere a denarilor republicani în Dacia (80 a. Chr.) și o nouă etapă când se înregistrează aflusul maxim (49–31 a. Chr.). Este interesant că într-unul din studiile sale anterioare, dl C. Preda susținea pătrunderea masivă a denarilor în Dacia „în al doilea sfert al secolului I î. e. n.”, dar „procesul ar putea fi plasat spre jumătatea secolului I î. e. n.” Contextul afirmațiilor sale a fost însă altul<sup>33</sup>.

Din cele afirmate la începutul capitolului, concluziile ar fi trebuit să fie valabile pentru întreaga cantitate de monedă romană din Dacia (inclusiv copiile). E greu de admis, în cadrul noilor rezultate, că producția de tip Tilișca a putut debuta spre 70 a. Chr. (lucru veridic doar pentru rezultatele precedente, obținute cu alte metode). De fapt, întregul proces monetar de tip roman efectuat ipotetic în mediul autohton pare să nu se mai muleze pe noile constatări ale autorului. În încheiere ar fi fost poate de dorit inserarea măcar a noilor direcții de cercetare din acest domeniu, chiar dacă ele nu sunt acceptate de către autor. E vorba de analiza monedelor din așezări – contexte arheologice simple –, care pot compensa deficiențele remarcate de altfel chiar de către dl. C. Preda. Eforturi în această direcție s-au făcut, le avem precizate în reperele bibliografice introductive, iar rezultatele par să avanseze tot mai mult<sup>34</sup>.

<sup>31</sup> C. Preda, *Descoperirea de monede romane republicane de la Locusteni (r. Gura Jiului, reg. Craiova)*, în *SCN*, 3, 1960, p. 135-171; idem, *Monedele geto-dacilor*, p. 348; idem, *Über die geto-dakischen Münzen vom makedonischen und römisch-republikanischen Typus*, în *Dacia*, N. S., 24, 1980, p. 129-130; C. Preda și C. Beđa, *Tezaurul de denari republicani de la Tîrnava (jud. Teleorman)*, în *SCN*, 6, 1975, p. 41-55.

<sup>32</sup> Discuția pe larg referitoare la această problemă, la V. Mihailescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Ed. Academiei, București, 1980, p. 68-69.

<sup>33</sup> C. Preda, *Monedele getice de tip Virteju-București*, în *SCN*, 5, 1971, p. 75.

<sup>34</sup> O astfel de analiză a descoperirilor monetare din așezările Daciei răsăritene, ale cărei concluzii pot fi valabile pentru întreg spațiul nord-dunărean, a întreprins V. Mihailescu-Bîrliba (cf. *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î. e. n. Economie și monedă*, p. 100-106).

<sup>30</sup> M. Chițescu, *Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type*, BAR International Series, 112, Oxford, 1981.

În studierea monedei romane imperiale, autorul constată infima cantitate de asemenea piese, raportată la cele dinainte, republicane. Această situație nu se explică printr-un declin al economiei dacice. Probabil, evidența îl obligă să accepte că există un flux sporit de monedă romană până la cucerirea Daciei, provenit fie din stipendii, fie ca o consecință a dezvoltării relațiilor comerciale cu lumea romană. Dar explicația oferită slabei prezențe a emisiunilor imperiale timpurii în Dacia contravine unor realități numismatice. Rezolvarea va trebui căutată în concentrarea întregii cantități de metal prețios în mâinile statului și în realitățile monetare din timpul lui Nero în Imperiul Roman. Ipoteza a fost de multă vreme avansată în mediul numismatic românesc: în urma reformei lui Nero, în afara imperiului, monedele romane anterioare cu o valoare intrinsecă mai ridicată au fost preferate celor aflate în circulație. Așa se explică marea cantitate de monedă romană republicană și prezența sporadică a celei imperiale în Dacia timpului respectiv<sup>35</sup>.

În încheiere, autorul face un rezumat al întregului proces monetar specific perioadei cercetate, delimitând cinci etape majore în întreaga istorie a monedei din Dacia Preromană.

Așa cum subliniam de la început, ne aflăm în fața unei lucrări impresionante prin abundența materialului abordat. Micile observații care se pot face – unele dintre ele le-am subliniat –, provin din interpretări diferite, specifice procesului cercetării. Monografia reprezintă o contribuție esențială la cunoașterea realităților numismatice, și nu numai (economice, politice, sociale etc.), de până la cucerirea romană, din aria nord-dunăreană. Se profilează în acest chip un veritabil manual românesc de numismatică veche, indispensabil în orice bibliografie de profil și punct de plecare a viitoarelor direcții de cercetare. Ar fi nedrept să nu remarcăm și inițiativa Băncii Naționale a României de a sprijini apariția acestor lucrări românești de numismatică din ultimii ani și care a găsit un colaborator corespunzător în Editura Enciclopedică.

LUCIAN MUNTEANU